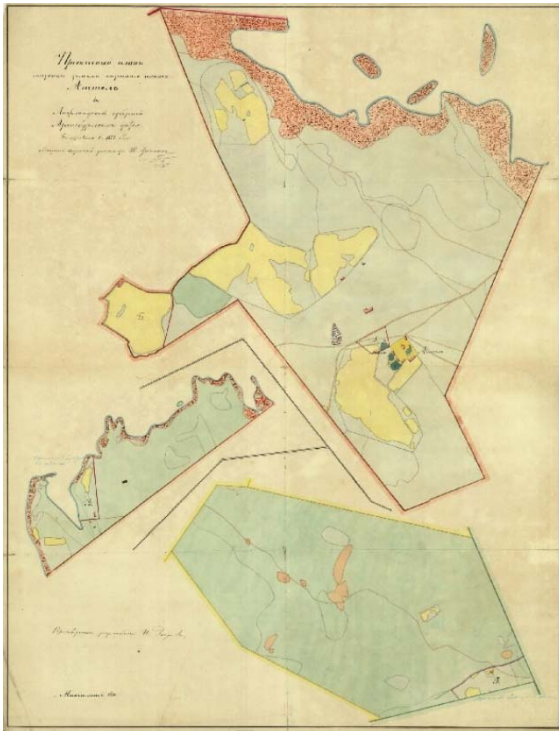

3.16. Atla küla

3.16.1. Asustuse kujunemise ajalugu

Atla küla on ainuke Vilsandi rahvusparki põlisküla, mille tänane asustus jääb tervenisti rahvusparki piiridesse – väljaspool rahvusparki asus tänapäeval Luki-Keldri maaüksusel tsaariaegne Ujendi metsavahikoht (*Uendi* 1861. a kaardil²⁹² lisamärkusega *Alte haustelle*) ja hiljem samas kohas vabariigiaegne Uueniidi talu. Tegemist on sumbküla laadse külagaga, mis on ka rahvusparki suurim. Säilinud on 33 elamuga kohta, mis aga ei moodusta isegi poolt II maailmasõja eelsest elukohtade arvust.

Joonis 132. Atla mõisa maad 1871. a kaardil, millest kaks – üleval mõisa süda ja keskel Elda poolsaare tipp – asuvad tänase Atla küla koosseisus. LVVA, f 6828, n 4, s 365, l 1k.

Tänapäevane Atla küla koosneb ajaloolisest külaosast, mille talud asetsesid Atla sadamast kagus ja lõunas kolme eristuva kobarana ning

heina- ja põllumaad nende ümber ja Elda poolsaarel. Samuti kuulub tänase Atla küla koosseisu Atla mõisale enne 1919. a maareformi kuulunud maad, mis asusid tänase küla idaosas ja Elda poolsaare tipus.

Kuni 19. saj ümberkruntimiseni Elda poolsaarel talusid ei olnud peale kahe – 19. saj esimese poole kaardil²⁹³ on märgitud Hoppi talu (*Oppi Jaak*) tänapäeval katastrisse kandmata maatükil Oostejärvest mööduva tee ja Nurkapüksi tee ristumiskohal (aga ei leitud teistel sama perioodi kaartidel²⁹⁴) ja Elda poolsaare tipus mõisa maadele 19. saj rajati Elda heinamaade vahi (*Hofs Heuschlags Wächter*²⁹⁵) koht (puudub veel 19. saj alguse kaardil²⁹⁶, kuid lisatud teisele sama perioodi kaardile²⁹⁷ pärast kaardi algset koostamist). Mõlemad kohad on ka 1861. a Atla maade kaartidel²⁹⁸ (poolsaare nimi on *Helda maa*). Ülejäänud poolsaarel olid vaid Atla ja Austla küla ning Atla mõisa ja talude põllud, heinamaad ja mets, aga ka teiste mõisate kasutuses olnud üksikud maatükid.

Joonis 133. Kadunud Hoppi talu Atla mõisa 19. saj I poole kaardil. EAA, f 2072, n 3, s 104, l 1k.

²⁹² EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 10k.

²⁹³ EAA, f 2072, n 3, s 57, l 1k, EAA, f 2072, n 3, s 104, l 1k.

²⁹⁴ nt EAA, f 2072, n 3, s 103, l 1k.

²⁹⁵ EAA, f 2072, n 3, s 104, l 1k.

²⁹⁶ EAA, f 2072, n 3, s 69, l 1k.

²⁹⁷ EAA, f 2072, n 3, s 57, l 1k.

²⁹⁸ EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 1k ja EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 7k.

Joonis 134. Väljavõte Atla küla 19. saj alguse kaardist, kus on pikk talukohta tähistav hoone tänastel katastriüksustel Lause (kaardil nr 15), veel teinegi samal maaüksusel (16), Tohvri (17), Ooluse (18), Maie (19), Hübaste (20), Ranna (21), Leemeti (22), Veedrese (23), veel teinegi Leemeti maaüksusel (24), Leete (25), Talba (26), veel kolmaski Leemeti maaüksusel (27) ja Jakobimaa (28). Punasega on tänane hoonestus, sinisega teed ja ruugega katastripiirid. EAA, f 2072, n 3, s 69, l 2k.

Atla külas oli peale küla enda maade Karala küla talude kasutuses olevaid maid – vastav tähistus leidub 19. saj alguse kaardil²⁹⁹.

Samal 19. saj alguse kaardil on näha suurem osa tänase küla talusid ühe tihedama kogumine Atla külast itta suunduva tee mõlemal pool, kus on tänased elukohad Lause (lisaks on teine hoone samal katastriüksusel, 44001:001:0152), Tohvri (44001:001:0178), Maie (44001:001:0181), Jaani (44001:001:0181), Veedrese (tänaest elumajast u 30 m lõunas, 44001:001:0142) ja Leemeti (tänaest elumajast u 60 m lõunas, 44001:001:0138) talu. Lisaks on taluhoone loetav tänaseks hoonestamata kohtades Ooluse (44001:001:0140), Leene (44001:001:0353, puudub 19. saj I poole kaardil³⁰⁰) ja Talba (44001:001:0187).

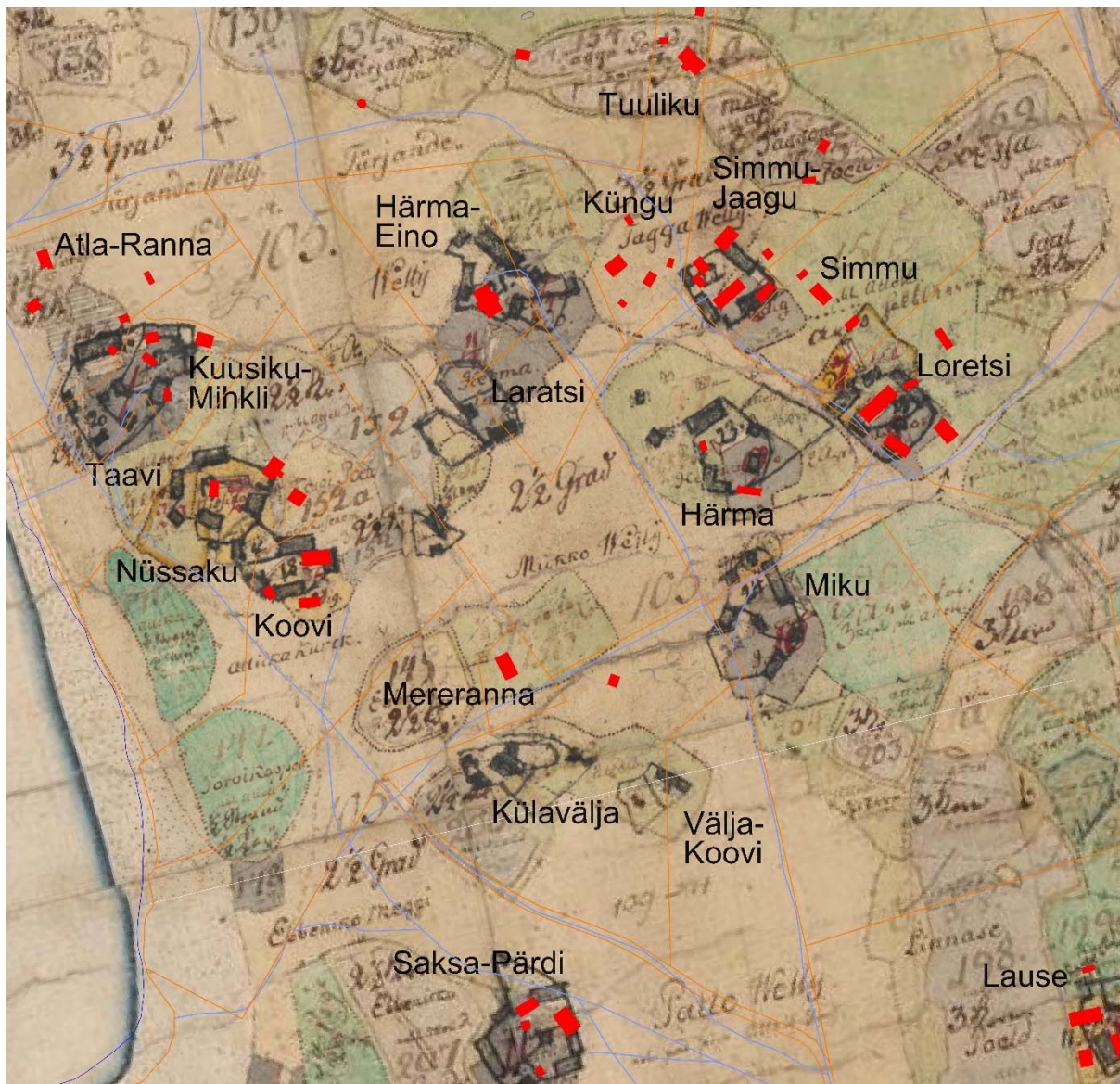

Joonis 135. Atla küla talud tähistatuna punaste täppidega tänaste Lause, Tohvri, Maie kandis Atla mõisa 19. saj I poole kaardil. EAA, f 2072, n 3, s 103, l 1k.

²⁹⁹ EAA, f 2072, n 3, s 57, l 1k.

³⁰⁰ EAA, f 2072, n 3, s 103, l 1k.

ehitusest, 44001:001:0352), Simmu-Jaagu (44001:001:0328), Miku (hävinud, (44001:001:0342), Simmu (44001:001:0348), 44001:001:0143) ja Saksa-Pärdi Loretsi (44001:001:0010), Härma (Herma, 44001:001:0325).

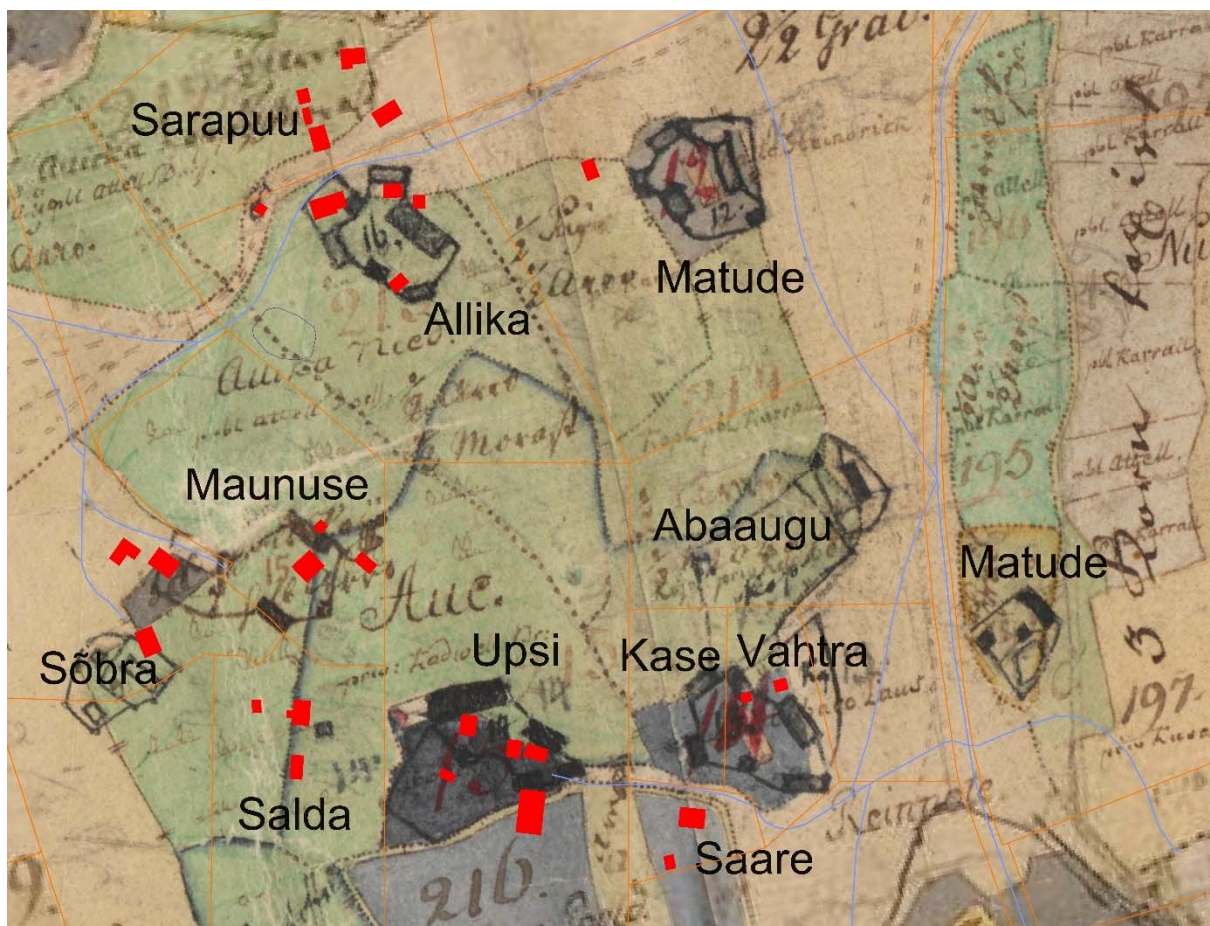

Joonis 138. Väljavõte Atla küla 19. saj alguse kaardist, kus on lisaks algele joonisel 19. saj I poolele lisatud uued talukohad, mustaga. Kolm varasemat kohta on aga kadunud. Punasega on tänane hoonestus, sinisega teed ja ruugega katastripiirid. EAA, f 2072, n 3, s 57, l 1k.

Teistele 19. saj alguse kaartidele³⁰² on hiljem, 19. saj I poole jooksul, sisse viidud muudatused ja lisatud kohad tänapäevast katastriüksustel Laratsi (Erma-Larrats, Herma, hävinud,

44001:001:0154), kinnistamata maaüksusel Koovi ja Laratsi vahel (Erma Mart), Kõlavälja (Arbusse Jürri, 44001:001:0362) ja Välja-Koovi (Welja Tõnis, 44001:001:0321).

³⁰² EAA, f 2072, n 3, s 57, l 1k ja EAA, f 2072, n 3, s 104, l 1k.

Joonis 139. Väljavõte Atla küla 19. saj alguse kaardist, kus on nii täna säilinud kui ka hävinud talud. Uued hooned on Sarapuu, Sõbra, Salda ja Saare katastriüksusel. Punasega on tänane hoonestus, sinisega teed ja ruugega katastripiirid. EAA, f 2072, n 3, s 57, l 1k.

Kolmanda osa 19. saj alguse kaardil moodustavad Atla külatuumiku lõunaosas asuvad elukohad. Siin on vanimad talud tänapäeval katastriüksustel Upsi³⁰³ (koht nr 13, 44001:001:0018), Vahtra (koht nr 14, hävinud, samal kohal suvemaja, 44001:001:0244) ja Matude (koht nr 12, külateest lääne pool, hävinud, 44001:001:0031). Hiljem on kaardile joonistatud tänapäeval katastriüksustel olevad või olnud Allika (44001:001:0046), Maunuse (Maunusse, 44001:001:0159), Abaangu (Koppli Lauus, hävinud, 43301:001:0368) ja talu teisel Matude-nimelise katastriüksusel teest ida pool (Nurme Lauus, hävinud, 44001:001:0032).

Sarnane külastruktuur on näha ka 1861. a kaardil³⁰⁴.

Joonis 140. Atla küla 1861. a kaardi kaunistatud tiitel. EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 5k.

³⁰³ EAA, f 2072, n 3, s 69, l 2k.

³⁰⁴ EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 3k.

Joonis 141. Väljavõte Atla küla 19. saj I poole kaardist, kus on nii talud kui ka taluhooned. Tegemist paistab olevat eelmisel kaardil visandatud talude korraldikuks uueks kaardiks vormistusega. Võrreldes 18./19. saj vahetusega on mõned talud vähem – Härma-Eino ja Simmu. Kaardilt võib oletada, et Loretsi ja Maie talu rehielamu asub samas kohas kui täna. Punasega on tänane hoonestus, sinisega teed ja ruugega katastripiirid. EAA, f 2072, n 3, s 104, l 1k.

Joonis 142. Väljavõte Atla küla 1861. a kaardist, kus on nii talud kui ka taluhooned. Kaardilt on näha, et mitme talu puhul on säilinud ajalooline hoone või selle asukoht – Koovi, Loretsi, Tohvri elamu ja Maie abihoone. Punasega on tänane hoonestus, mustad kolmnurgad on tänased kiviaiad ja sinisega teed. EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 3k.

Joonis 143. Väljavõtte Atla mõisa 1861. a kaardist, kus on näidatud mõisas asunud hooned nagu peamaja ja laut ning kaks hoonet nimeliselt – kõrts (*Krug*) ja magasiait (*Krons Magazin*). Mõisasüdamest paarsada meetrit põhja pool asus rehi (*Riege*) ja sellest omakorda paarsada meetrit põhjapool laut või ait (*Scheune*). Mõisasüdamest omakorda paarsada meetrit loodesuunas asus kivimurd (*Steinbruch*). Kõik nimetatud hooned on tänaseks hävinud. EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 4k.

Joonis 144. Väljavõtte Atla küla 1861. a kaardist, kus on nii talud kui ka taluhooned. Kaardilt on näha, et 19. saj hoonestus ei ole säilinud. Täna säilinud elukohad: nr 3 Allika, nr 4 Maunuse, nr 5 Upsi, nr 6 Vahtra (uus suvila), nr V Sõbra (uus elamu). Hävinud elukohad: nr 16 Matude, nr I Abaangu, nr X Matude teine koht. Hiljem on lisandunud Salda (20. saj lõpus), Sarapuu (sõdadevahelise vabariigi ajal) ja Saare (pärast taasiseseisvumist). Punasega on tänane hoonestus, mustad kolmnurgad on tänased kiviaiad ja sinisega teed. EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 8k.

Kolmeverstalisel kaardil, mis koostati 1866-57, on märgitud kordon tänasel Luki-Äiki

maaüksusel. Hilisemal, 1861. a kaardil³⁰⁵ on kordon samuti olemas, kuid see on hiljem maha

³⁰⁵ EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 8k.

tõmmatud. Atla kordon (*Кордонъ Амтель*) on veel ka 1870. a Saaremaa kaardil³⁰⁶. Samal kaardil on Atla külas numbriliselt kirjas, et siin asub 25 talu. 1871. a Atla mõisamaade skemaatilisel kaardil³⁰⁷ on näidatud mõisale kuuluvana kolm lahustükki ja hooned mõisasüdames samamoodi 1861. a kaardiga.

Joonis 145. Mahatõmmatud kordon (*Eiki Grenzhaus*) Luki-Äiki maaüksusel Atla küla 1861. a kaardil. Samuti on kaardil tuulik kordonihoonest idas ja küla ribapõllud edelas. EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 8k.

1900. a Atla mõisamaade kaardil³⁰⁸ on magasinai aida kohal märgitud, et see ei kuulu mõisale, vaid on vallavalitsuse vastutada (*Волостное правление*). Teised hooned aga ka kaev on mõisasüdames samas kohas kui 1861. a kaardil. 1900. a kaardile on punase duššiga märgitud uued, 1919. a maaseaduse alusel 1921. a tükeldatud mõisamaade piirid, mis on valdavalt säilinud tänase päevani.

1900. a on mõisamaadest eraldatud Elda poolsaare tipus olnud ülevaataja majapidamine (*Граница крестьянск. уч. № XXII.*), mille läheduses mõisamaadel on näidatud kaks abihoonet. 1903. a kaardil³⁰⁹, mille aluseks on üheverstaline kaart, on kohta nimetatud Elta taluks (*Дв. Ельта*). Samal kaardil on Atla kordon (*Корд. Амтел*) viidud tänase Atla sadama juurde.

Üheverstalisel kaardil on täiendavalt või uuesti mitmed tsaariaegsed kohad järgmistel tänapäevaste maaüksustel:

1. Kungu,
2. Simmu-Sandri (Simmu maaüksusel),
3. Atla-Ranna,
4. Vesterbossi ehk Kaidasma (Matise maaüksusel mere ääres külast u 750 m kirdes, kuulus Loona mõisa Eeriksaare küla alla),
5. Sauna (Miku maaüksusel, hävinud),
6. koolimaja (Külavälja maaüksusel, hävinud),
7. Kase (hävinud),
8. Salda,
9. Habaku (hävinud),
10. Kuremäe (Kraavi maaüksusel, hävinud),
11. Niidi (Valliniidi maaüksusel, hävinud, puudub juba 1946. a kaardil),
12. Luki-Äiki (endine piirivalve maja, külast u 300 m läänes, hävinud),
13. Haudma (Elda poolsaarel),
14. Paju (Ninavärava maaüksusel Elda poolsaarel),
15. Elda (hävinud, Elda poolsaarel tänasest vaatluspunktist u 290 m läänes),
16. Suureselja (hävinud, küla lõunaosas, maaüksusel Vilsandi rahvuspark 25),
17. Kolga (küla lõunaservas, metsavahi koht),
18. Kadarbiku (hävinud),
19. Vakri (Raja maaüksusel, hävinud),
20. Anni (Pätsumaa maaüksusel, hävinud),
21. Põlde (hävinud),
22. Saadu Atla-Karala teest lõunasse jääval Atla-Mõisa maaüksusel (hävinud),
23. Kuneri Atla-Karala teest lõunasse jääval Atla-Mõisa maaüksusel (hävinud) ning
24. Atla mõis ise.

³⁰⁶ EAA, f 1418, n 1, s 6, l 1k.

³⁰⁷ LVVA, f 6828, n 4, s 365, l 1k.

³⁰⁸ EAA, f 3724, n 5, s 2188, l 1k.

³⁰⁹ ERA, f T-3, n 3, s 933 l 1k.

Riigiarhiivis olevatel 1930ndate kaartidel³¹⁰ on näidatud sõdadevahelise vabariigi aegsed ajaloolise Atla küla maade ja metsade kinnistupiirid, mis suures osas kattuvad tänaste piiridega, ja taluhooned. Väljaspool nimetatud kaarti asuvad tänases Atla külas ka endise Atla mõisa maad.

Kaardil märgitud avalikest aladest on tänases Atla külas Atla kool koos spordiplatsiga, Atla kalasadam ja Laiste kalasadam Laisti poolsaare tipus.

Joonis 146. Laiste kalasadam Laisti poolsaare tipus. ERA, f T-3, n 24, s 629 l 1k.

Võrreldes ajaloolist kaarti tänapäevasega, võib eeldada, et kolm või enam hoonet või hooneosa on säilinud järgmistel kohtadel:

1. Lause (säilinud neli),
2. Loretsi (säilinud viis),
3. Simmu-Jaagu (säilinud neli, kaardil *Kuusiku*),
4. Kuusiku-Mihkli (kaardil *Kuusiku*),
5. Koovi ja
6. Saksa-Pärsti (lisaks tuulik).

Kaks algset hoonet või hooneosa on säilinud:

1. Tohvri,
2. Maie,
3. Veedrese (kaardil *Veedri*),
4. Simmu,
5. Küngu,
6. Upsi (kaardil *Habaku*) ja

7. Haudma maaüksusel.

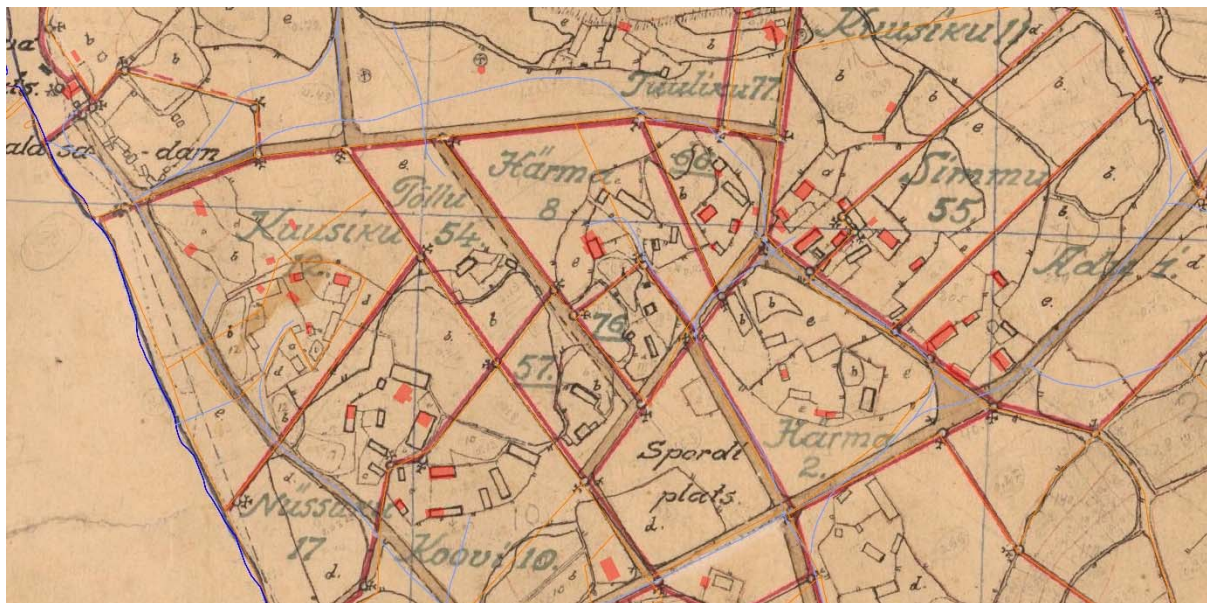
Nimetatud kaardil märgitutest ei ole ühtegi algset hoonet säilinud järgmistel maaüksustel:

1. Ooluse,
2. Hübjuste,
3. Talba,
4. Leeni (kaardil *Talba*),
5. Tehne (Leemeti maaüksusel),
6. Mihkli (Kadarbiku maaüksusel),
7. Härma-Eino (maaüksusel poolelioleva ehituse vare),
8. Härma-Jüri,
9. Suvemaja (kaardil *Põllu*),
10. Härma-Mart Koovi ja Laratsi vahel kinnistamata katastriüksusel,
11. Laratsi,
12. Härma (maaüksusel kaks uut hoonet),
13. Külavälja (kaardil *Orbuse*),
14. Välja-Koovi (kaardil *Koovi*),
15. Miku,
16. Matise,
17. Kalju,
18. Allika (maaüksusel kolm uut hoonet),
19. Matude,
20. Hendriku-Jaani (kaardil *Hendrikku* Matude katastriüksusel),
21. Abaaugu (kaardil *Kopli*),
22. Vahtra (kaardil *Habaku-Pussa*),
23. Maunuse (maaüksusel kolm uut hoonet, kaardil *Habaku-Maunuse*),
24. Luki (Sõbra maaüksusel, kolm uut hoonet),
25. Salda (krundil olev elamu on ehitatud pärast kaardi valmimist, sarnaselt on puudu teistegi kohtade hooned, mis 1940ndate kaartidel on olemas, nt Pussa),
26. Habaku (Kaasiku maaüksusel),
27. Valliniidi (kaardil *Niidi*),
28. Suureselja (Vilsandi rahvuspark 25 maaüksusel),
29. Luki-Äiki (kaardil *Äike*) ja

³¹⁰ ERA, f T-3, n 24, s 628 l 1k ja ERA, f T-3, n 24, s 629 l 1k.

30. väljaspool rahvusparki asuval Luki-Keldril (kaardil *Uueniidi*).

Joonis 147. Väljavõte Atla küla 1930ndate kaardist, kus on talumaade piirid ja taluhooned. Piiride osas on olukord sarnane tänasega, kuid hoonestus on tugevasti muutunud – valdav osa hoonestusest on hävinud. Mõned kohad on siiski säilinud võrdlemise hästi – Loretsi (kaardil Adu 1), Simmu-Jaagu (kaardil Kuusiku 11) ja Koovi. Punasega on tänane hoonestus, sinisega teed ja ruugega katastripiirid. ERA, f T-3, n 24, s 629, l 1k.

1943. ja 1946. a kaardil, millel kajastub kõige täpsemini sõdadevahelise vabariigi jooksul väljakujunenud olukord, on võrreldes üheverstalise kaardiga kogu tänase Atla küla ulatuses lisandunud terve rida uusi talusid järgmistel tänapäeval maaüksustel (enamik kattub eelnevalt 1930ndate kaardil mainituga):

1. Kalju (säilinud vaid kelder),
2. Suba (hävinud),
3. Põllu (Suvemaja maaüksusel, hävinud),
4. Härma-Mart (kinnistamata maatükil Koovi ja Laratsi vahel, hävinud),
5. teine talu Koovi maaüksusel (hävinud),
6. talu Nüssaku ja Koovi tänapäeval piiril (hävinud),
7. Atla sadama maaüksusel (hävinud),
8. Sarapuu,
9. Hendriku-Mihkli (Matude läänepoolsel maaüksusel, hävinud),
10. Lopi ehk Mihkli (Kadabiku maaüksusel, hävinud),
11. Talba-Jaagu (Talba maaüksusel, hävinud),
12. Kopli (hävinud),

13. Kalda (Lagle maaüksusel, hävinud),
14. Värava (hävinud),
15. Loigu (Atla-Mõisa maaüksusel, hävinud),
16. Sihi (hävinud),
17. Õunapuu (hävinud),
18. Poopuu,
19. Tamme,
20. Ranna (hävinud),
21. Tuudi (Atla-Karala teest lõunasse jääval Atla-Mõisa maaüksusel (eelpoolnimetatud) Saadust u 50 m kagus, hävinud),
22. Kaasiku (maaüksusel Kihelkonna metskond 193, hävinud),
23. Nõmme (maaüksusel Kihelkonna metskond 193, hävinud),
24. Lhasoo (u 330 m lõunas 18. saj olemas olnud Lhasoo talust, maaüksusel Kihelkonna metskond 225, hävinud),
25. Paju (Ninavärava maaüksusel),
26. Kallaste (Elda poolsaare läänerrannikul, Hülgeranna maaüksusel),
27. Lehtla (Elda poolsaarel),

28. Pussa (läänerannikul Austla küla piiri lähedal, hävinud).

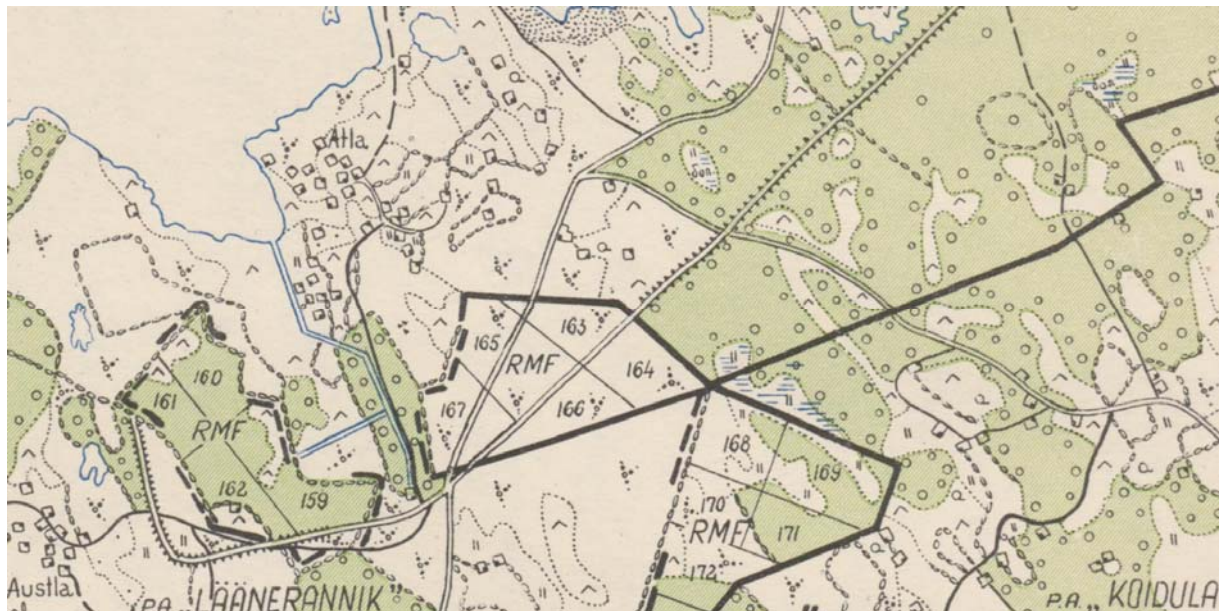
Sarnast talukohtade levikut näitavad ka teised vahetult pärast sõda trükitud kaardid – 1945. a 1:50 000 kaardilehed³¹¹ ja 1951. a 1:100 000 kaardilehed³¹².

Suurem osa kunagistest elukohtades, ligi 50, on tänaseks hävinud. Mõned on kadunud juba 20. saj algul või 19. saj, kuid enamik on hävinud pärast II maailmasõda.

Pärast sõda oli Atla külas *Lääneranniku* kolhoos ehk põllumajanduslik artell (1951. a kaart³¹³, 1960. a Kingissepa rajooni põllumajanduslik kaart³¹⁴). Hiljem, samuti 1950ndatel oli Atla

küla koos teiste läänerannikuküladega *Koidula* põllumajandusliku artelli ja seejärel 1960ndatest alates *Lümanda* sovhoosi osaks (1958.-62. a kaart³¹⁵, 1977. a kaart³¹⁶). Metsasemad alad küla lõunaosas kuulusid riigi metsafondi³¹⁷. 1977. a kaardi järgi hõlmas Karala küla administratiivselt osaliselt ka tänase Atla küla maid Elda poolsaarel³¹⁸, kuid 1989. kaardil on Elda poolsaar näidatud Austla küla osana³¹⁹.

Pärast II maailmasõda hävis Atla mõisasüda ja mõisa maadele, küla ja endise mõisasüdame vahele ehitati nõukogude ajal uus laudakompleks (Atla-Mõisa maaüksusel) koos kaalumajaga (Tiidu maaüksusel).

Joonis 148. Väljavõte Eesti NSV Kingissepa rajooni 1960. a põllumajanduslikust kaardist, kus Atla ja Austla (edelanurgas) külaga. Kaardil on näidatud juba uus tee endise raudtee tammil, aga ka veel vana tee läbi Atla mõisasüdame. ERA, f R-34, n 4-1, s 186, l 3k.

Pärast iseseisvuse taastamist on uus hoonestus püstitatud Järve-Ranna maaüksusel (44001:001:0302) ja Kuusiku-Mihkli talust on eraldatud Taavi maaüksus, millel asub väike hooajaline elamu.

Täna Atla küla koosseisu kuuluv Loonalaid (rootsi keeles *Letenholm*) oli Loona mõisa oma. 1830. a asustas mõisnik von Hoyningen-Heune oma taluniku Aadu Alli (kirikuraamatu järgi nimekuju Ado Hall) koos abikaasa Marie ja 1-

³¹¹ ERA, f T-6, n 5, s 1, l 15k.

³¹² ERA, f T-6, n 5, s 3, l 82k.

³¹³ ERA, f R-1, n 16, s 100, l 685k.

³¹⁴ ERA, f T-6, n 5, s 44, l 5k.

³¹⁵ ERA, f T-34, n 4-1, s 186, l 3k.

³¹⁶ ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

³¹⁷ ERA, f T-6, n 5, s 44, l 5k.

³¹⁸ ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

³¹⁹ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

aastase poja Peetriga saarele heinamaa vahiks. Tema poeg Peeter All (1829-98) oli edukas meremees, tuuker ja ettevõtja ning ostis oma talukoha mõisnikult vabaks.³²⁰

Loona mõisa maade 1895. a kaardil³²¹ on ka koht koos vähemalt viie eraldi hoone ja tuulikuga peale kantud (*Inselwächter Stelle*). 1919. maareformi järel sai talu endale saare põhjaosa, kuid lõunaosa jaotati erinevate talude karjamaadeks (samale kaardile maareformi järgselt 1921. a kantud piirid).

Joonis 149. Loonalaia saarevahi majapidamine 1895. a Loona mõisamaade kaardil – näidatud on nii hooned kui ka tuulik hoonetest läänepool. EAA, f 3724, n 5, s 2204, l 1k.

Foto 249. Peeter All 1880. a.

Allide perekonna elamu jäi tühjaks pärast II maailmasõda, kui Nõukogude piirivalvurid käskisid sinna elama jäänud perenaisel lahkuda. Elamust on järgi vaid varemed, mis asuvad täna Loonalaidu katastriüksusel. Saarel asub väike suvila, mis paikneb Sihi ja Pihlalaia katastriüksuse piiril saare lõunaosas.³²²

Foto 250. Allide pere maja Loonalaial 1920ndate lõpus või 1930ndate algul.

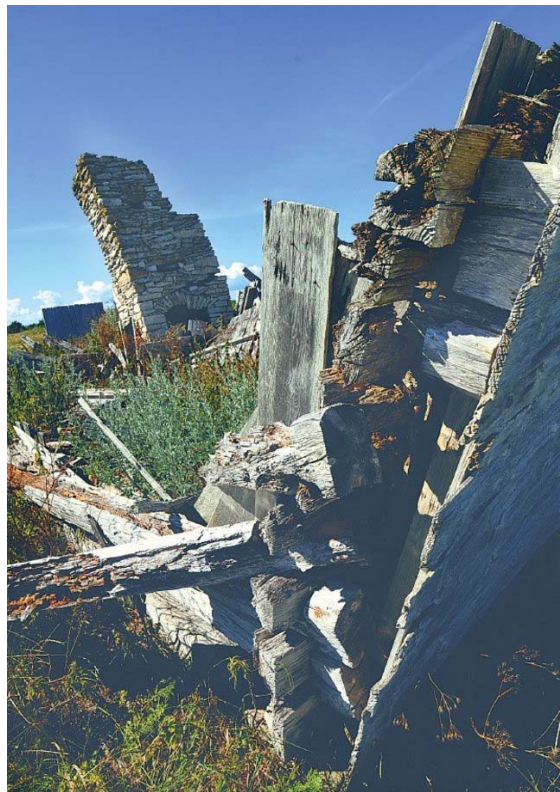
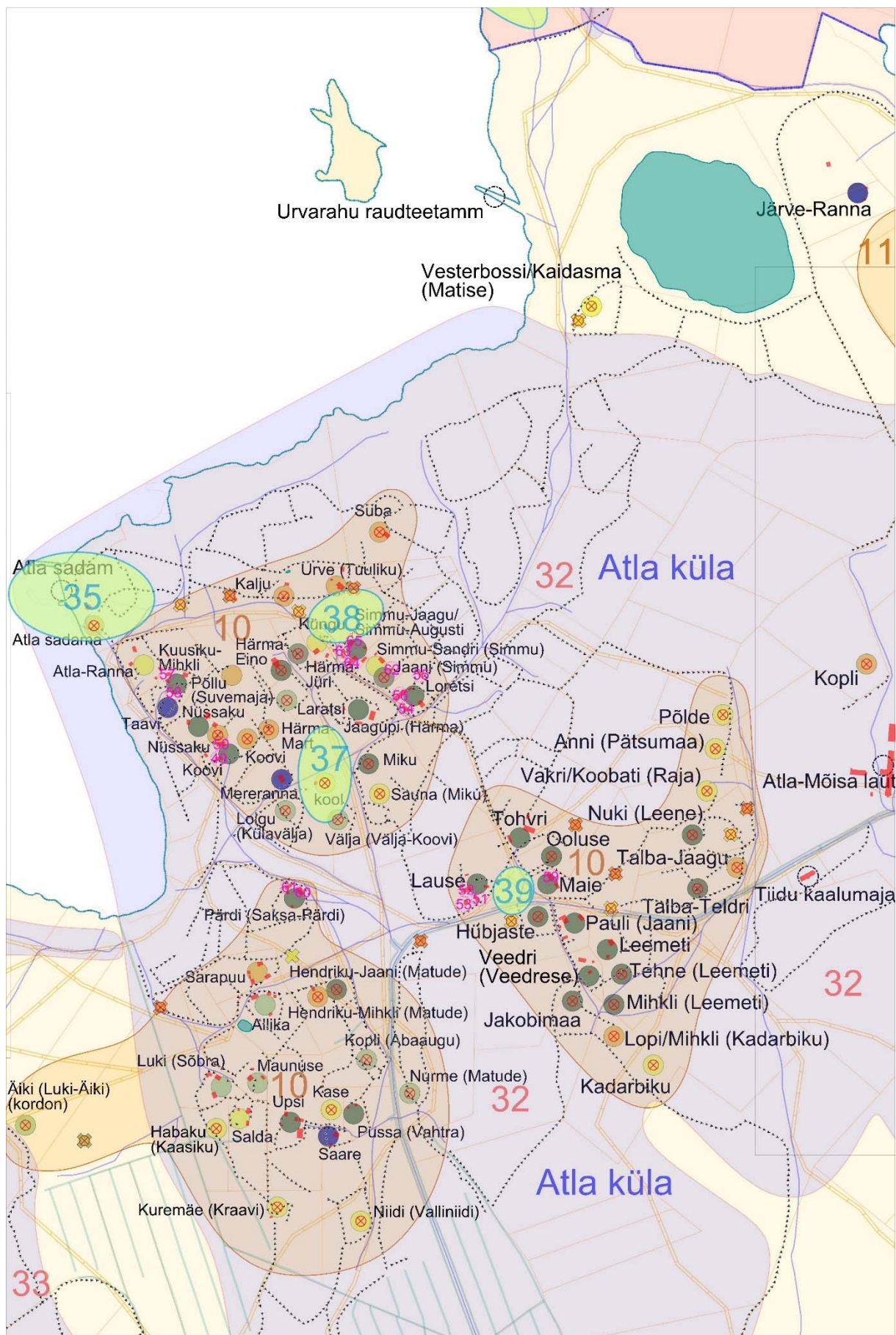

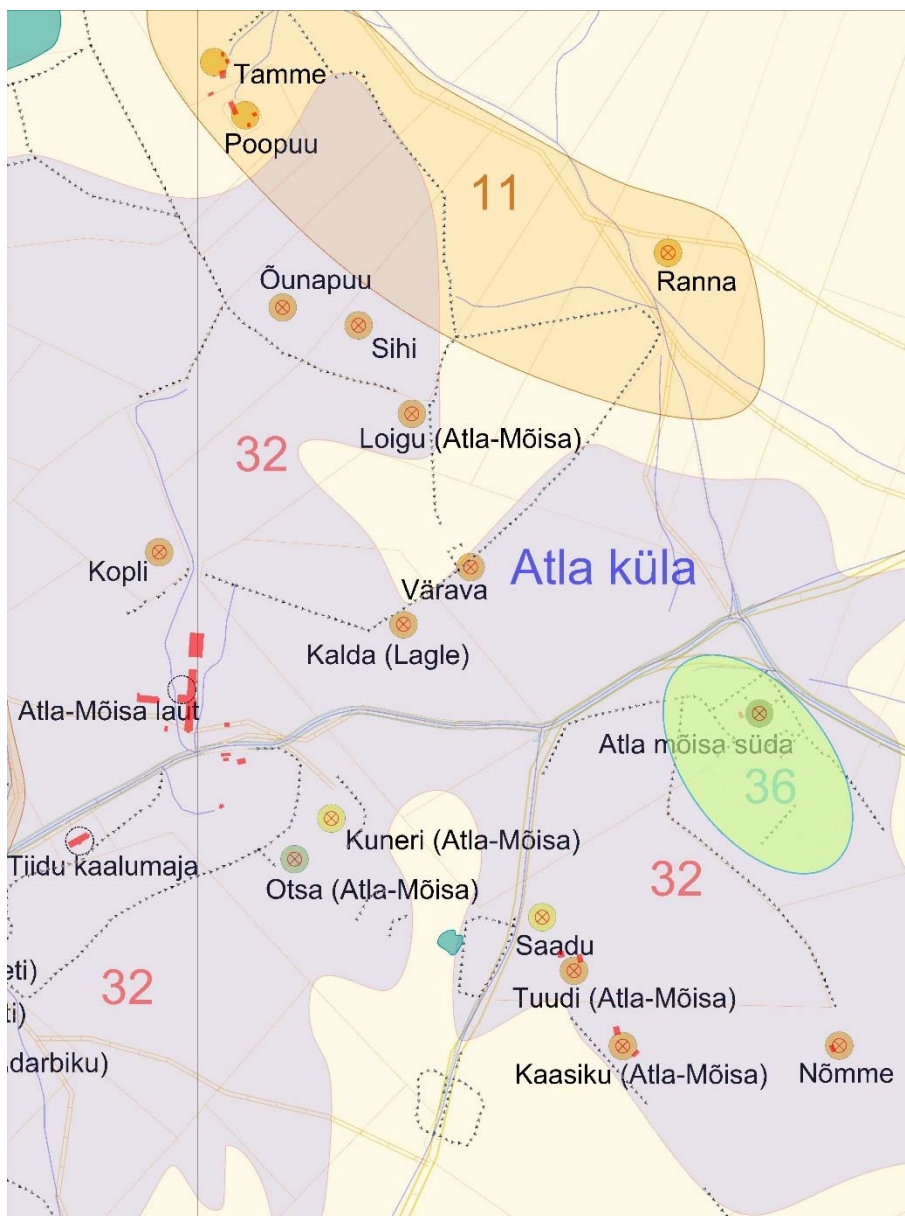
Foto 251. Allide pere maja varemed Loonalaial 2008. a. Postimees 9. august 2008.

³²⁰ Wikipedia
<https://en.m.wikipedia.org/wiki/Loonalaia>

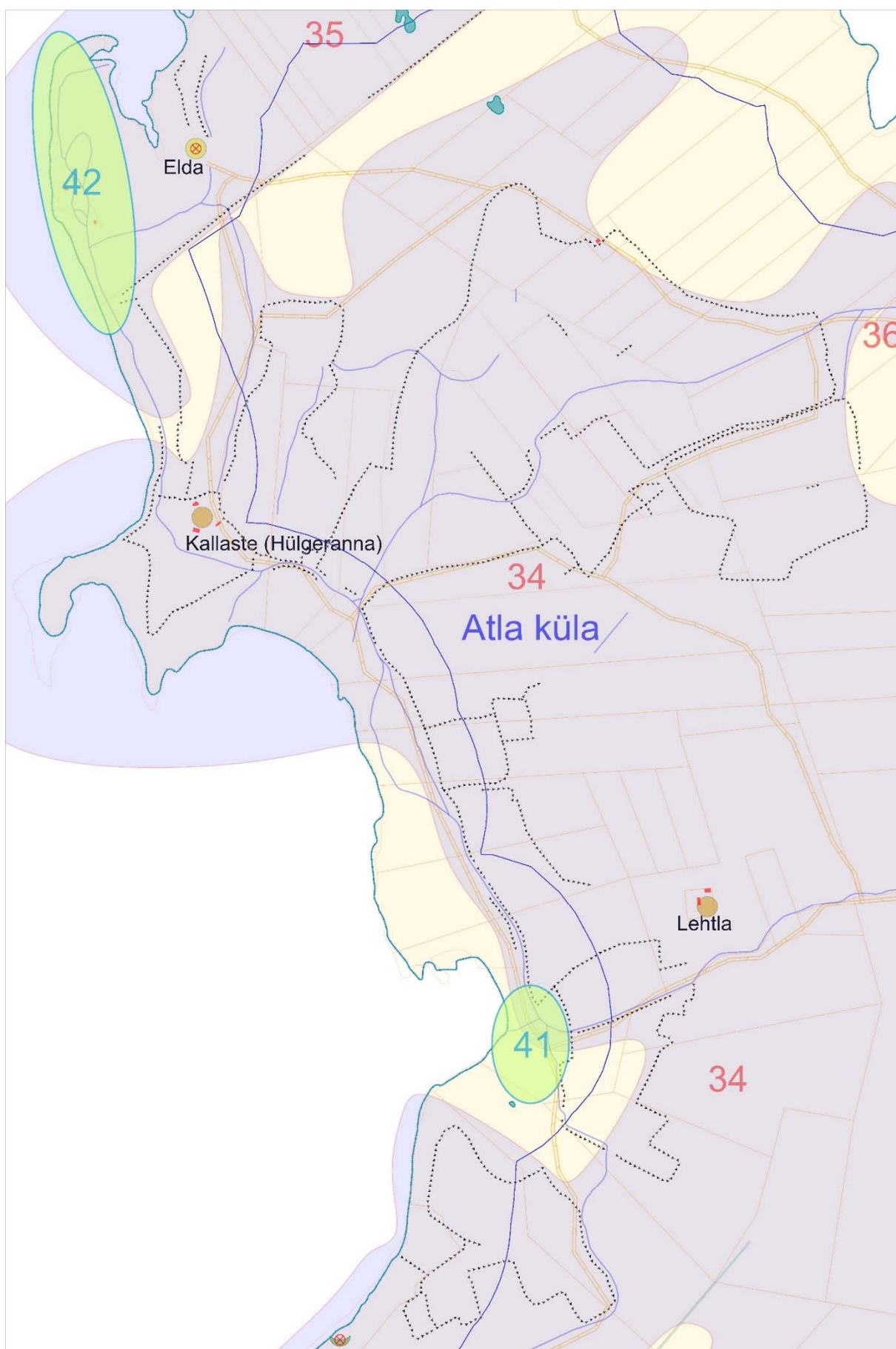
³²¹ EAA, f 3724, n 5, s 2204, l 1k.

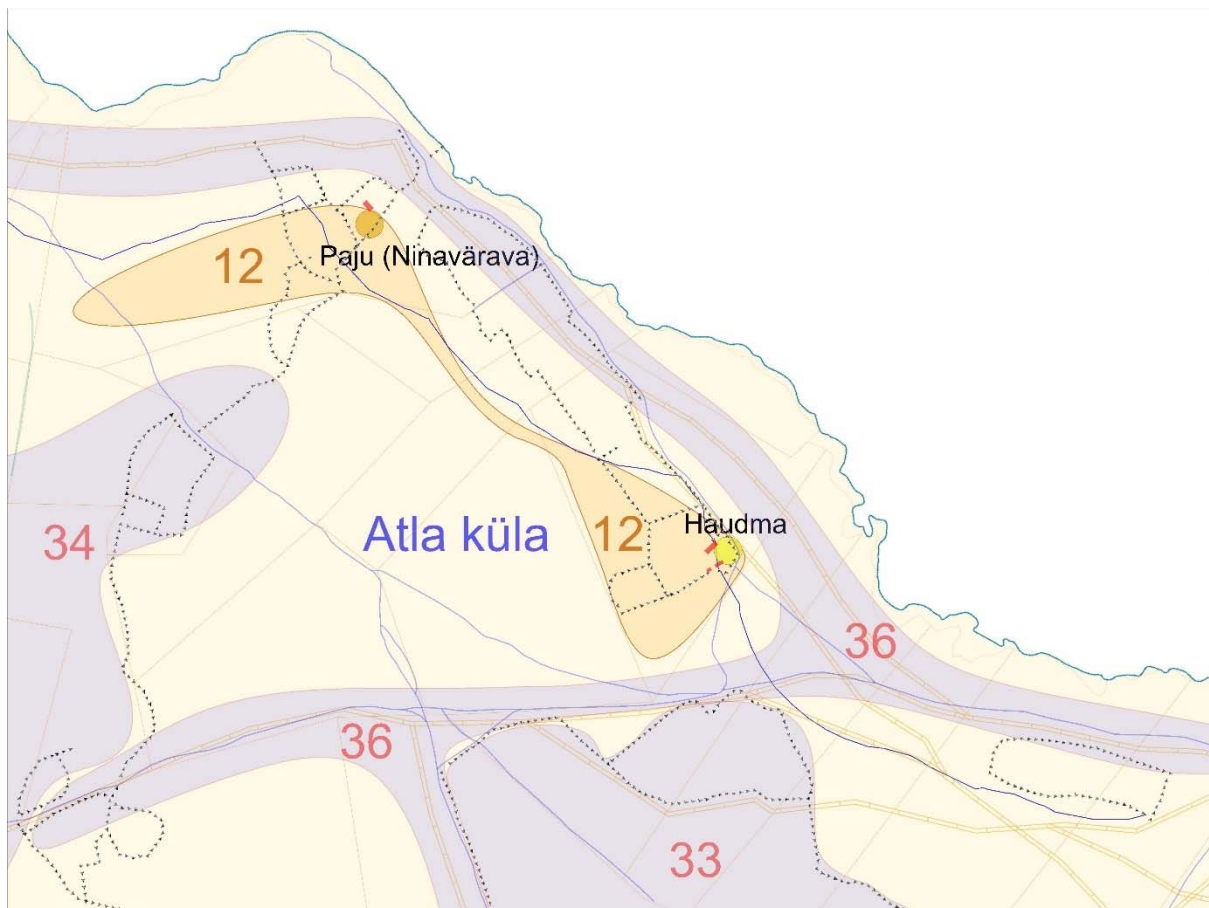
³²² Postimees 9. august 2008
<http://www.postimees.ee/25693/laevahukkude-arvel-venemaal-rikkaks-saanud-saaremaa-talumehe-jalgedes>

Joonis 150. Atla küla talukohtade vanuseline areng ja paiknemine neljal eraldi lehel – kõigepealt idapoolsemad alad küla tuumik ja endise Atla mõisa ala. Samuti on toodud küla ilmekad pärandkooslused (lilla ala), ühiskondlikud alad (rohelistes) ja väärtuslikud külaalad (pruun), kus on lubatud ainult vanade kohtade taastamine (ala nr 10) või ka uushoonestus (ala nr 11) ning väärtuslikud ehitised (lillad numbrid). Joonisel on ajaloolised talukohad (värvilised sõõrid, punase ristiga hävinud kohad), ajaloolised teed (kollane), tänapäevased teed (tumesinine), tänapäevased katastripiirid (ruuge), külapiiir (sinine katkendjoon), rahvuspargi piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja kiviaiad (must täpijoon). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

Joonis 151. Atla küla talukohtade vanuseline areng ja paiknemine neljal eraldi lehel – teisena läänepoolsemad alad Atla lahe rannik ja Elda poolsaar. Samuti on toodud küla ilmekad pärandkooslused (lilla ala) ja ühiskondlikud alad (rohelised). Joonisel on ajaloolised talukohad (värvilised sõõrid, punase ristiga hävinud kohad), ajaloolised teed (kollane), tänapäevased teed (tumesinine), tänapäevased katastripiirid (ruuge), külapiiir (sinine katkendjoon), rahvusparki piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja kiviaiad (must täpijoon). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

3.16.2. Hoonestus

Põhjusel, et Atla küla on ainuke rahvusparki sumbküla laadne põlisküla, mis asub pea tervikuna rahvusparkis, leidub siin palju väärtuslikku hoonestust nii 19. kui ka 20. sajandist.

Käesolevas uurimuses on väärtuslikena välja toodud Koovi elamu ja ait, Lause pikkhoone, väike elamu ja ait, Loretsi suur elamu, saun-suveköök ja ait, Kuusiku-Mihkli ait ja saun, Maie elamu, Saksa-Pärdi elamu ja ait, Simmu ait ning Simmu-Jaagu elamu, ait ja majandushoone (endine rehehoone).

Foto 252. Koovi aida katusekonstruktsioon. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 253. Koovi elamu uks. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 255. Kuusiku-Mihkli madal aidauks. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 256. Lause värav ja ait. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 254. Kuusiku-Mihkli saunaahju kolle. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 257. Lause pikkhoone reheahi. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 258. Loretsi taastatud suur elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 259. Loretsi väikese saun-suveköögi kiviladu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 260. Maie elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 261. Saksa-Pärdi elamu. Eterniitkatuse alt paistab rookatus. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 262. Sissekraabitud aastaarv Simmu-Jaagu elamus. Kuna aastaarve on neli (1882, 1888, 1890, 1891), ei ole selge, mida need märgivad. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 263. Reheahi Simmu-Jaagu endises rehehoones. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 264. Silt Wirth/Peremees Jaen Lacht Simmu-Jaagu aida seinal. Foto Mart Hiob 2016.

Lisaks väärtuslikeks hinnatutele on märkimisväärsed hooneid ja muid ehitisi ka Haudma, Kolga, Upsi, Küngu, Poopuu, Salda, Tohvri, Veedrese maaüksusel ja mujal.

Foto 265. Koovi kelder. Foto Mart Hiob 2016.

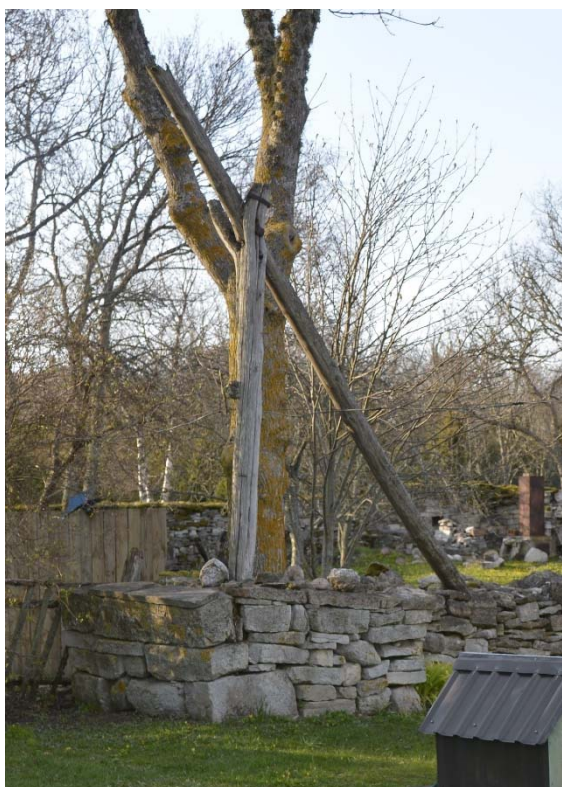

Foto 266. Simmu-Jaagu kaevu kividest rakis ja lagunenu kook. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 267. Tohvri elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 268. Upsi elamu eterniitkatuse all on rookatus, aken on kititud. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 269. Tugevalt kahjustunud uu rookatusega Veedrese elamu sein. Foto Mart Hiob 2016.

Atla mõisasüdame kompleks on täielikult hävinud. 1796. a kaardilt³²³ on leitavad Atla mõisasüdames kuus eraldiseisvat hoonet, millele lisandub üks suurem majandushoone ja tuulik mõisasüdamest u 350 m loodes. Mõisa puidust peahoone vare oli olemas veel 1970ndatel, kuid on tänaseks koos kõigi kõrvalhoonetega kadunud.

³²³ EAA, f 2072, n 3, s 96, l 1k.

Foto 270. Atla mõisa peahoone esikülg (üleväl) ja kõrvalhoone (all) 1973. a, täna hävinud. Allikas Veljo Ranniku 1973, muinsuskaitseameti fotokogu.

Tuulikuteest on Atla külas säilinud vaid Saksa-Pärsti tuulik, mis on aga tugevasti võssa kasvanud ja kaotanud välisosad. Üheverstalisel kaardil on näidatud kaks tuulik Atla sadamast idas, esimene u 240 m kaugusel ja teine u 470 m kaugusel sadamast ning Saksa-Pärsti tänane tuulik. 1946. a kaardil ei ole sadamapoolset tuulik, kuid selle asemel on kolmas tuulik sadamast u 560 m kaugusel. Saksa-Pärsti maaüksusel on lisaks teine tuulik maaüksuse põhjatipus.

Säilinud Saksa-Pärsti talu pukktuuliku emapuusse on lõigatud aastaarv 1701, mille kohaselt on see Saaremaa vanim tuulik.

Foto 271. Saksa-Pärsti pukktuulik 1961. a. Allikas EVM F 46:82.

Foto 272. Saksa-Pärsti pukktuulik on tänapäeval kasvanud tihedasse kadakavõssa. Foto Mart Hiob 2016.

Nõukogude okupatsiooni ajal püstitati Atla mõisa tootmishoonete asemele laudakompleks mõisa ja küla vahele. Laut töötab ka tänasel päeval ja on kasulik nii tööandajana kui ka lambakarjatamise tõttu Atla avatud maastike korrashoidjana. Nõukogude ajal ehitati külla ka uusi elamuid ja majandushooneid.

Pärast iseseisvuse taastamist on ehitatud uusi hooneid päris mitmetel maaüksustel – Saare, Sõbra, Hülgeranna, Allika, Atla-Ranna, Taavi, Nüssaku, Härma, Ninavärava, Lehtla, Mereranna, Järve-Ranna jm. Uued hooned on üldjuhul külamaastikku hästi sobivad eelkõige oma mahult, aga üldjuhul ka vormilt.

Foto 273. Nõukogude ajal ehitatud laut Atla-Mõisa maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

Ülevaatlisku analüüsi Vilsandi rahvuspargi Lääne-Saaremaa osa hoonestuse kohta vt ptk 3.17.2, lk 289. Põhjalikumad soovitusel ehitustöödeks on esitatud ptk 3.17.3 lk 322.

3.16.3. Militaar- ja merepärandi objektid

Militaarpärandist asub Elda pangal nõukogudeaegne piirivalvetorn, mille RMK müüs 2016. a juulis eraomanikule.

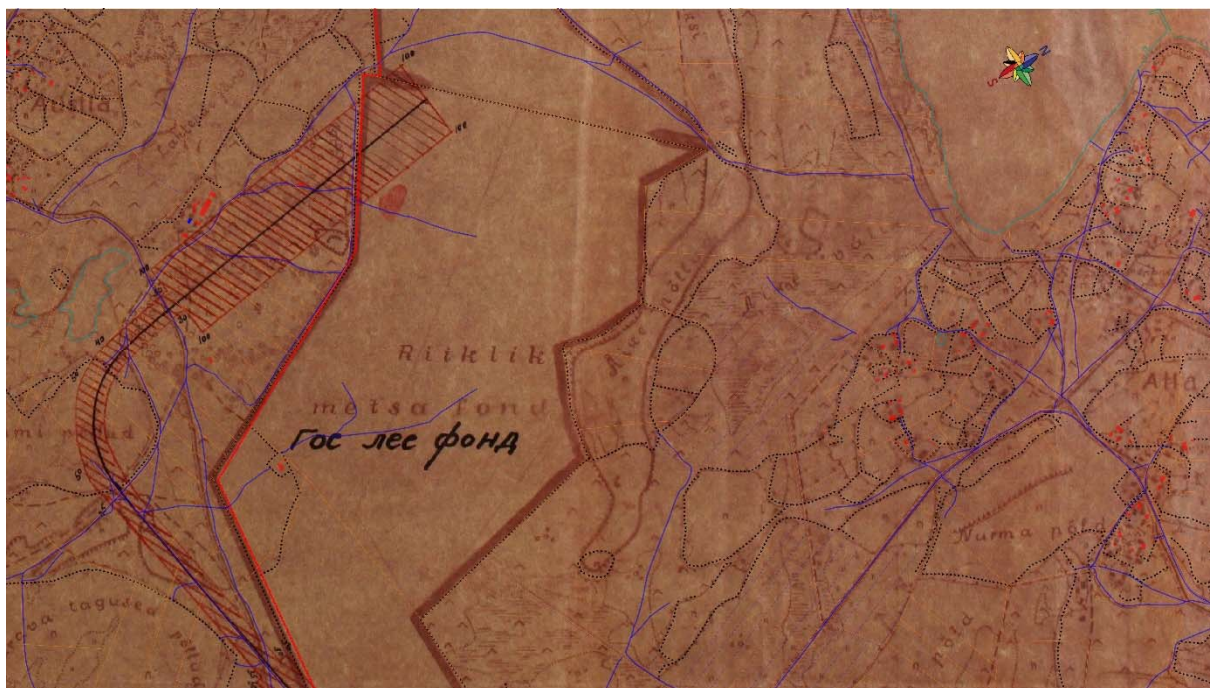
Foto 274. Nõukogude ajal ehitatud laut piirivalvetorn Elda poolsaare tipus. Foto Mart Hiob 2016.

1950ndatel Saaremaale kavandatud sõjaväe raudtee üks depoodest oli kavandatud Austla ja Atla küla vahele ulatudes otsapidi ka tänase rahvuspargi alale. Sellest raudtee osast on säilinud vaid tammi jäänused, samas kui ülejäänud tamm kasutati hiljem uue maantee rajamisel.

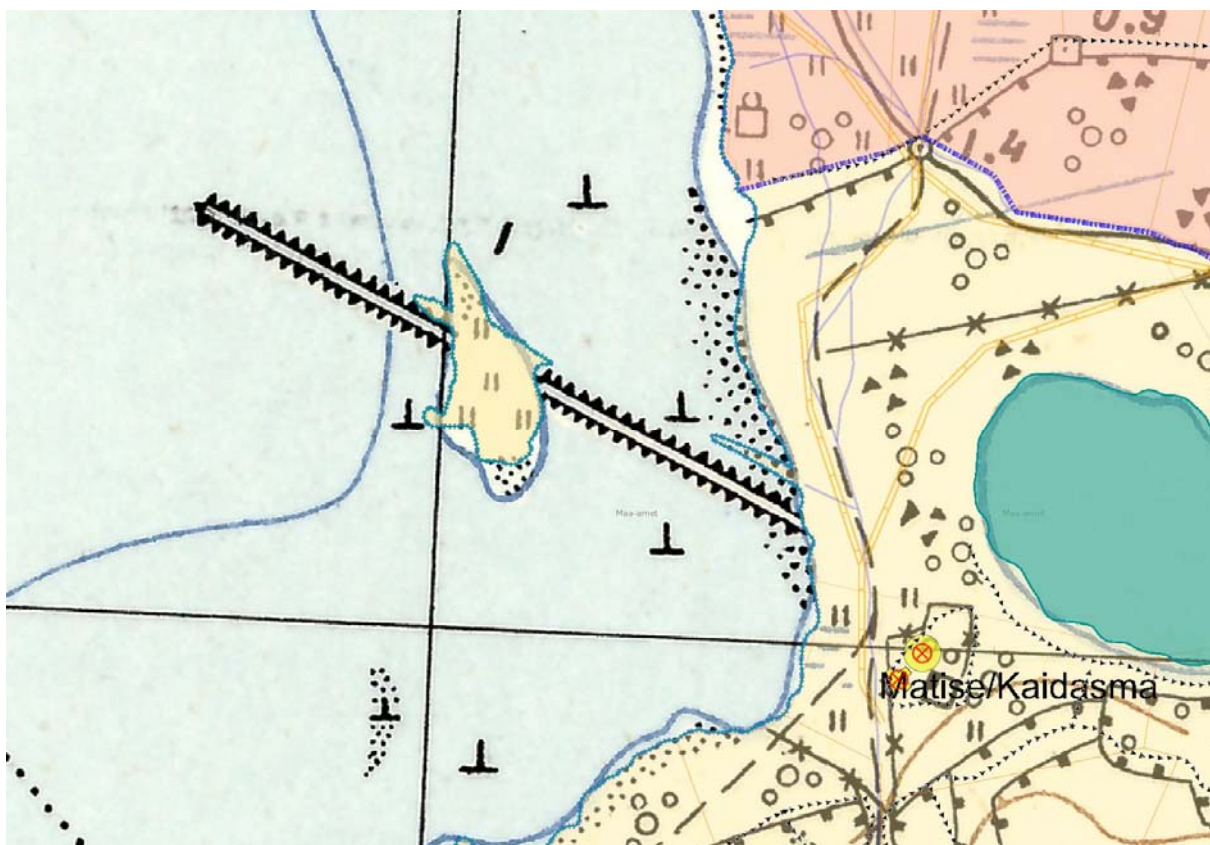
Huvitav merepärandi näide on endine raudtee Urverahu saarele, mida mööda laeti paekivi laevadele ja eksporditi Soome. Madala veeseisu ajal on Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakenduse andmetel nähtav raudteetamm, mis läheb merre.

Foto 275. Paekivimurd 1930ndatel. Allikas Saaremaa muuseum SM F 3761:2643 F.

Joonis 152. Väljavõte 1951. a Lääneranniku kolhoosi maadest Atla ja Austla külas, millele on peale märgitud sõjaväe raudteedepoo ruumivajadus. Punasega märgitud tänane hoonestus, punase joonega Vilsandi rahvuspargi piir, sinisega teed, helesinisega kaldajoon ja ruugega katastripiirid. ERA, f R-1, n 16, s 100, l 685k.

Joonis 153. Urvarahu raudteetamm 1946. a kaardil asetatuna tänapäevasele kaardile (kaardid on veidi nihkes). Raudteetamm jookseb Urvarahu saarele ja seal veel edasi. Kollane sõõr on kadunud Matise koht koos tuulikuga. Helesinise joonega on näidatud tänane mererand, tumesinise katkendjoonega külapäär Atla ja Eeriksaare vahel.

3.16.4. Teedevõrk

Atla küla teedevõrk on suures osas säilinud, kuid endise mõisa juurde viinud peatee asemel on kasutusele võetud raudteekoridori rajatud tee, ametlikult Käesla-Karala-Loona tee nr 21112. Enne selle rajamist kulges Atla külas põhimaantee mõisa juurest lõunasse

(möödudes mh hävinud Saade talust), Karala mõisa suunas. Tee on mh näidatud Maa-ameti kaardiserveris Saksa päritolu kaardil aastast 1839 (mõõtkavas 1:100 000). See teekoridor on veel läbitav vaid maastikuautoga.

Joonis 154. Väljavõte Lümada sovhoosi 1958. a maakasutusplaanist, kus Atla küla asub lääneservas ja keskel on Atla mõis, mille juurest kulgeb põhimaantee lõunasse. Kaardi kagunurgas on näha raudtee. ERA, f R-34, n 4-1, s 186, l 3k.

Joonis 155. Ajaloolised, enne 1919. a maareformi kasutusel olnud teed (kollasega) ja tänavapäevase (sinised) teed Atla külas. Ajalooline teedevõrk on säilinud kõige paremini ajaloolise rannatee ning külasiseste ühenduste osas.

Säilinud talude vahel olevad kruusakattega külateed on heas seisukorras. Tee kulgeb aegajalt maaliliselt kiviaedade vahel. Mõnel pool on muudetud teekoridori – nt Maie ja Lause vahel on tee toodud lõunapoole, samuti on

rajatud uus juurdepääs Sõbra maaüksusele. Põhitee Elda poolsaarel on rahuldavas seisus, kuid muutub poolsaare tipu poole raskemini läbitavaks.

Foto 276. Ajalooline külatee kiviaiaga Kuusiku-Mihkli maaüksuse juures. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 277. Ajalooline sissesõit Tohvri tallu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 278. Heas seisus ajalooline tee Elda poolsaarel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 279. Keskises seisus ajalooline maaliline tee Elda poolsaarel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 280. Suletud ajalooline külatee Allika maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 281. Kinnikasvanud ajalooline külatee Lause maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

Halvemas seisus on teed, mis ei vii enam talude ega kasutusel olevate heina- ja karjamaade juurde.

Foto 282. Halvas seisus ajalooline tee Elda poolsaarel. Foto Mart Hiob 2016.

3.16.5. Sadamakohad, lautrid

Atla küla peamine sadam asub külatuumikus Atla lahe ääres (ala nr 35, vt Joonis 145). Atla sadam on värskelt kaiga välja ehitatud ja seda kasutatakse. Rahvuspargile olulise majandusliku potentsiaaliga koha, sadama funktsioone on soovitatav laiendada ja edasi arendada. Lubatud on nii sadama täiendav rekonstrueerimine, uute paadi- ja võrgukuuride püstitamine kui ka väiketootmise arendamine sadama ümbruses.

Foto 283. Väljaehitatud Atla sadam. Foto Mart Hiob 2016.

Sarnaselt Atlale on lubatud arendada ka kahte teist Vilsandi rahvusparki Saaremaa osas asuvat sadamat – Kiirassaare ja Papissaare.

1861. a Atla mõisa kaardil³²⁴ on Laisti poolsaarel näidatud paadi- ja võrgukuurid.

Joonis 156. Väljavõte Atla mõisa 1861. a kaardist Laisti poolsaarel asunud paadi- ja võrgukuuridest. EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 4k.

1930ndate kaardil³²⁵ on Laisti poolsaare tipus kirjas *Laiste ranna kala sadam* ning näidatud on aiaga piiratud ala, mille ääres on üheksa väikehoonet, kümnes asub eemal omaette. 1946. a kaardil on paadi- ja/või võrgukuurid samuti näidatud Laisti poolsaare tipus tänapäeval Laistinina katastriüksusel.

Lisaks Atla sadamale on soovitatav Atla külas taastada kunagine suurem lautrikoht Laisti poolsaarel (ala nr 40, vt Joonis 122). Tegemist oleks eelkõige kohalikele külainimestele mõeldud paatide hoidmise ja merelemineku kohaga.

Soeginina panga all on 19. saj I poole kaartidel³²⁶ näidatud lautrikoht ja panga peal on Austla küla põllud. 1931. a Eesti kaardil³²⁷ on Kõobe lõukas Koovarannas tänase Soeginina telkimisplatsi kõrval (44001:002:0117) ära toodud lausa Atla sadama nimi koos sadama tingimärgiga.

Soeginina randa, mis on juba kohandatud supluseks ja telkimiseks, on käesolevas uuringus pakutud avalikku puhkeala (ala nr 41, vt Joonis 151) nii Atla küla kui ka teiste külade elanikele ja külastajatele.

1930ndate kaardil³²⁸ on Soeginina lõuna- ja põhjaküljel, Soeginina lõugase kaldal ja Kõobe lõugase kaldal, tänapäeval Hülgeranna maaüksusel, tänapäeval Tõnise maaüksusel (44001:002:0283) ning Elda poolsaare kirderannikul näidatud *Adru ehk meremuda korjamise* ja *adru mahapanemise* kohad. Tänapäeval Simmu maaüksusel (44001:002:0423) on näidatud *loomade matmise paik*.

Paadi- ja võrgukuurid on ajalooliselt asunud ka väikesaartel, mis kuuluvad täna Atla küla koosseisu. 1930ndate kaardil³²⁹ on Salava

³²⁴ EAA, f 3724, n 5, s 2187, l 4k.

³²⁵ ERA, f T-3, n 24, s 629, l 1k.

³²⁶ EAA, f 2072, n 3, s 57, l 1k, EAA, f 2072, n 3, s 69, l 1k, EAA, f 2072, n 3, s 104, l 1k.

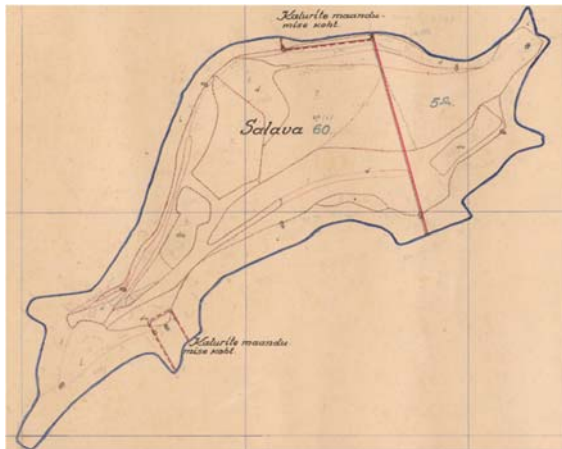
³²⁷ ERA, f T-6, n 3, s 1120, l 1k.

³²⁸ ERA, f T-3, n 24, s 628, l 1k.

³²⁹ ERA, f T-3, n 24, s 630, l 1k.

saarel on näidatud *kalurite maandumise koht* ja 1922. a merekaardil³³⁰ on Loonalaiu juures kirjas *Kalurite majad*.

Joonis 157. Väljavõte 1930ndate Atla endiste mõisamaade kaardist, kus on näidatud lautrikohad

3.16.6. Kiviaiad

Atla külas on palju kiviaedu, sest põline sumbküla keskus, mis teistes rahvuspargi külades asub väljaspool rahvusparki, paikneb Atla puhul täielikult rahvusparki piirides. Lisaks säilinud taluõuede on kiviaiad leitavad ka kadunud taluõuede ümbruses, mida on Atlas rohkem kui säilinud talusid. Samuti on kiviaiad ajalooliste põldude piirideks nii Atla mõisa maadel (tänapäevase Atla küla idaosas) kui ka külapõldudel Elda poolsaarel. Viimasel on osaliselt säilinud piiriaed kunagi mõisale kuulunud poolsaare tipu ja külamaade vahel.

Foto 284. Ajalooline kiviaed Saksa-Pärsti maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

Salava saarel põhja- ja lõunarannikul. ERA, f T-3, n 24, s 630, l 1k.

Väikesaartel kaluri- ja võrgumajade taastamine ei ole tänapäeval otstarbekas paadisõitjate vähesel arvul tõttu ning looduskaitsest tulenevatest nõuetest.

Foto 285. Ajalooline kiviaed Allika maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 286. Kiviaed ja värav Hülgeranna maaüksusel Elda poolsaarel. Foto Mart Hiob 2016.

³³⁰ ERA, f T-6, n 3, s 1261, l 1k.

Joonis 158. Mustade joontega on tähistatud kiviaiad Atla külas – kõige tihedam on kiviaedade võrgustik küla ajaloolises keskses, kuid kiviaedu leidub rohkesti ka endise Atla mõisa maadel küla idaosas ja küla põldudel küla lääneosas Elda poolsaarel. Sinise katkendjoonega on tähistatud külapiirid, punase katkendjoonega rahvusparki piir, ruugiga katastriüksuste piirid. Kollased on ajaloolised teed.

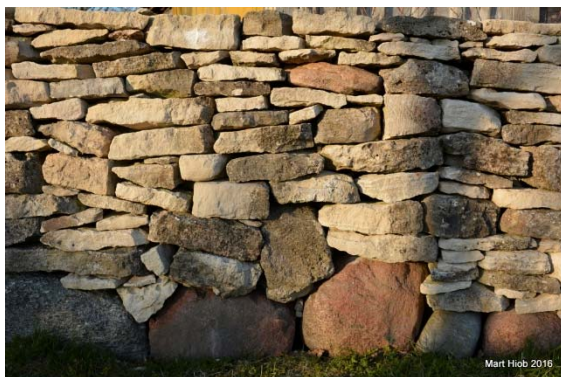

Foto 287. Kiviaed Loretsi maaüksusel külatuumikus.
Foto Mart Hiob 2016.

Foto 288. Kiviaiad Ninavärava maaüksusel Elda poolsaarel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 289. Kõrge kiviaed Kuusiku-Mihkli maaüksusel küla tuumikus. Väidetavalt on ajalooliselt aed olnud veel tunduvalt kõrgem, et pakkuda varju meretuule eest. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 290. Kiviaed Upsi maaüksusel küla tuumiku lõunapoolses osas. Foto Mart Hiob 2016.

Tervikuna moodustavad Atla küla kiviaiad väga väärtusliku kompleksi ja on ka Vilsandi rahvusparki oluliseks tunnusjooneks.

3.16.7. Sillad

Atla külas ei asu suuremaid sildu. Teede kraavidest üleviimiseks on kasutatud truupe.

3.16.8. Külastustaristu

Atla külas asub mitmeid kohti, mis võiks olla ühiskondlikus kasutuses nii kohalike elanike kui ka küllastajate jaoks.

Atla sadam on rahvuspargile olulise majandusliku potentsiaaliga koht, kus sadama funktsioone on soovitatav laiendada ja edasi arendada (ala nr 35, vt Joonis 150). Lubatud on nii väiketootmise loomine, sadama täiendav rekonstrueerimine kui ka uute paadi- ja/või võrgukuuride püstitamine sadama ümbruses. Detailplaneeringuga on sadama juurde ette nähtud ka külaplats ja ujumiskoht ning olemasolevatesse varemetesse on kavas rajada küla seltsimaja.

Sarnaselt Atla sadamale on lubatud arendada ka kahte teist Vilsandi rahvusparki Saaremaa osas asuvat sadamat – Papissaare ja Kiirassaare.

Foto 291. Varem, mida soovitakse ehitada küla seltsimajaks Atla sadamas. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 292. Ujumisrannaks kavandatud ala Atla sadamas. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 293. Piknikukoht Atla sadamas. Foto Mart Hiob 2016.

Atla mõisasüda (ala nr 36) on sobilik avalike ja ühiskondlike ürituste korraldamiseks, sest on ajalooline keskus. Mõisasüdant võiks kasutada teisedki ümberkaudsed elanikud avalike ürituste korraldamiseks.

Foto 294. Atla mõisa asukohas on vaid üksikud kivimüüri jäänused. Kohta saaks kasutada ühiskondlikus korras, kui siia rajada käimlad jm vajalik taristu. Foto Mart Hiob 2016.

Atla kooli asukoht (ala nr 37) on küla endine keskusala ja sobilik avalike ja ühiskondlike ürituste korraldamiseks.

Foto 295. Atla külakooli asukohas on säilinud korrastatud müür, mille juurde on paigutatud mälestustahvel. Foto Mart Hiob 2016.

Atla külas on säilinud kaks kohalikku platsi, mis jäävad väljapoole taluõuesid (teised platsid on talude hävimise tõttu raskemini tuvastatavad) – Küngu ja Siimu-Jaagu maaüksuse vahel olev plats (ala nr 38) ning Lause, Ooluse ja Maie vahel olev plats (ala nr 39). Platse saaks kasutada väiksemate kokkusaamiste ja ürituste (nt sünnipäevade) tähistamiseks lähedal asuvate talude elanike poolt.

Foto 296. Kiviaed Küngu maaüksusel, mille ees asub väike külaplats. Foto Mart Hiob 2016.

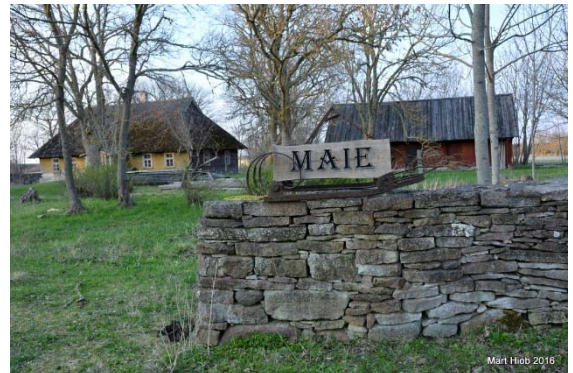

Foto 297. Kiviaed Maie maaüksusel, mille ees asub väike külaplats. Foto Mart Hiob 2016.

Elda poolsaarel asub kaks kohta, mis võiks olla ühiskondlikus kasutuses. Esiteks Soeginina rand (ala nr 41), kus RMK Elda telkimisala on juba kohandatud supluseks ja telkimiseks nii Atla küla kui ka teiste külade elanikele ja külastajatele. Teiseks kohaks on Elda rand Elda poolsaare tipus (ala nr 42), mis on hea paik mere ja lindude vaatlemiseks. Tegemist on kohaga, kus tekib maailma lõpu tunne.

Nimetatud rannalade kasutamise põhjuseks on inimeste mõistlik soov pääseda mere äärde ning neile aladele on olemas autoga juurdepääs, mis ei läbi otseselt taluõuesid.

Foto 298. Ujumiskoht ja telkimisala Soeginina rannas Elda poolsaarel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 299. Pankrannik Elda poolsaare tipus. Foto Mart Hiob 2016.

3.16.9. Ilmekad pärandkooslused

Atla küla on üks paremini säilinud pärandkooslustega küla Vilsandi rahvusparkis. Atlas leidub eelkõige karjamaid, kuid ära on puhastatud ka puisniitusid. Kasutuses olevate karjamaade olemasolu on suuresti tänu külas tegutsevale Atla mõisa nimelisele nõukogudeaegsele laudakompleksile, kus peetakse suurt lambakarja.

Foto 300. Lammaste pidamine Atla-Mõisa maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 302. Taastatud puisniit Ninavärava maaüksusel Elda poolsaarel. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 301. Avatud maastik Elda poolsaare tipus. Foto Mart Hiob 2016.

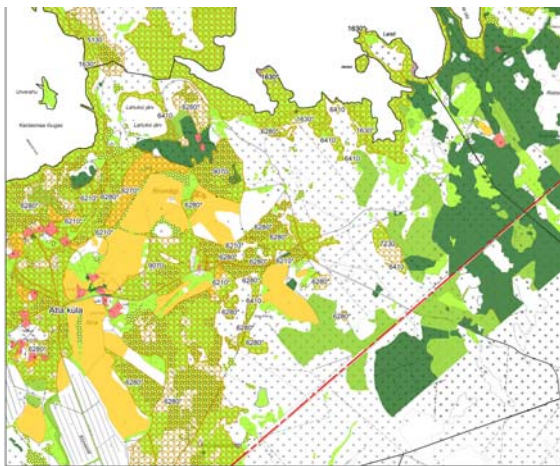
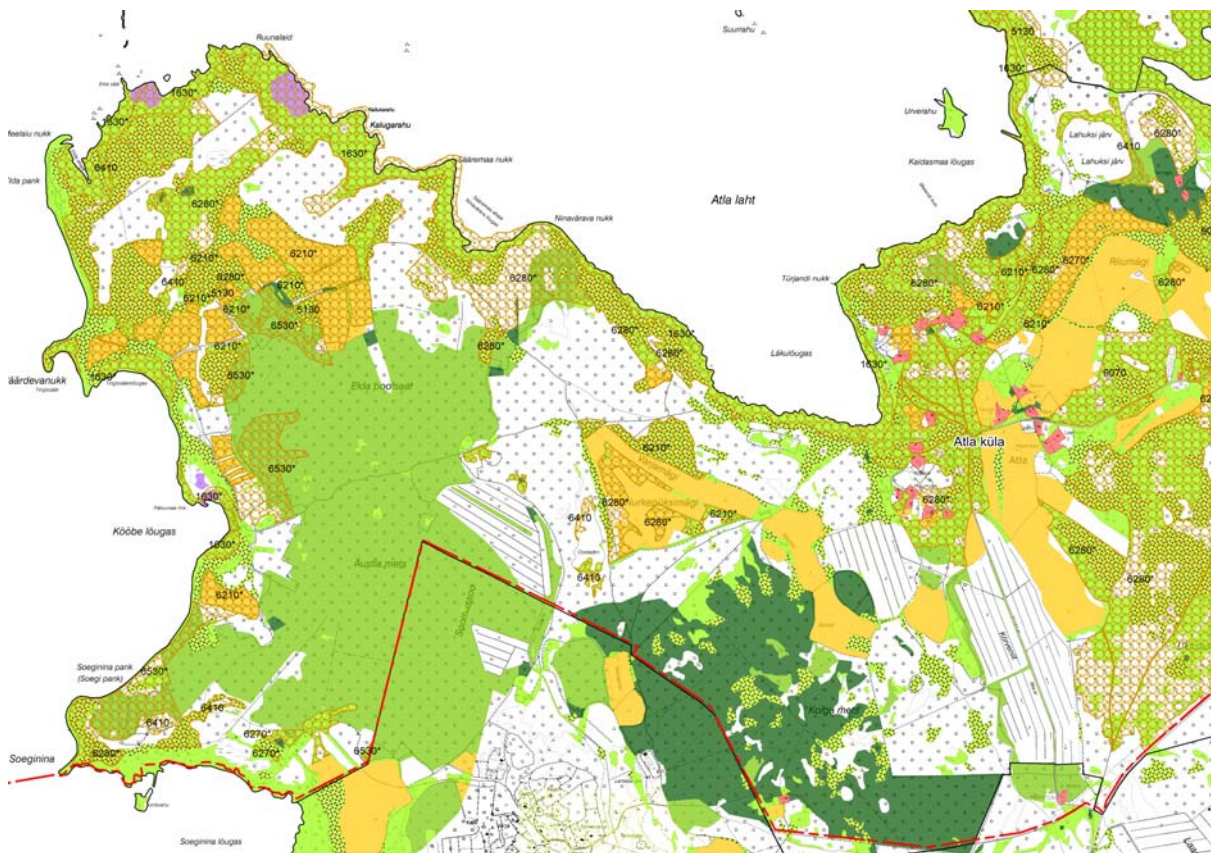

Foto 303. Avatud maastik Elda poolsaarel, mida ei saa kivisuse tõttu põllumaana kasutada. Foto Mart Hiob 2016.

Maastikumuutusi näitab Eesti Maaülikooli 2014. a töö „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“, kus Atla külas on I klassi maastikena määratletud säilinud ajaloolised rohumaad, puisniidulaadsed alad, põllumaad ja metsaalad.

Märkimisväärses osas on endised avatud alad ja niidud metsastunud Atla küla tuumikalast

läänes, Elda poolsaare alguses (joonisel värvimata alad).

Joonis 159. Väljavõtte Eesti Maaülikooli 2014. a tööst „Matsalu ja Vilsandi rahvuspargi maakatte andmebaasi

koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“. I klassi maastikud Atla külas. Joonisel on näidatud I klassi maastikud, mis võivad olla nii rohumaad (suures osas endised karja- või põllumaad), põllumaad, puisniidulaadse alad puude ja põõsastega, mets, taluõued. Rahvusparki piir on punase joonega, külapiir musta joonega.

Vaatamata osalisele metsastumisele leidub Atla külas siiski rohkesti ilmekaid pärandkooslusi – alad 15, 17 (vt Joonis 122), 18, 19 ja 20 (vt Joonis 151).

Ülevaatlisku analüüsi Vilsandi rahvuspargi Lääne-Saaremaa osa ilmekate pärandkoosluste kohta vt ptk 3.17.3, lk 322.

3.16.10. Muinsuskaitsealused objektid

Atla külas asub Saksa-Pärde talu pukktuulik, registrinumber 27471.

Reg nr	Nimi	Asukoht	Vanus, seisund	Foto
Ehitismälestised				
27471	Saksa-Pärsti talu pukktuulik	Lääne-Saare vald, Atla küla.	Tuuliku seintel ja osadel aastad 1701, 1882, 1901, 1903, 1904. Seisund rahuldav. Foto 2016.	

3.16.11. Elanike küsitluse tulemused

Atla küla on Vilsandi rahvusparki suurim küla nii olemasolevate kui ka ajalooliselt kõige suurema hulga taludega. Sarnaselt teiste küladega on talude arv aga vähenenud jõuliselt pärast II maailmasõda. Atla külas küsitleti kõige suurem arv inimesi – 10. Külas tegutseb Atla Küla Selts, kes korraldas 2015. a talude nimesiltide ülespaneku ning plaanib teisi

külakogukonda ühendavaid üritusi, nt suurte istepinkide paigaldamine ja seltsimaja ehitus sadamasse.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa elanike küsitluse kohta vt ptk 3.17.5, lk 337.

3.16.12. Väärtuslike külaosade ettepanek

Atla küla on asustusalaloolisest seisukohast kõige kultuuriväärtuslikum Vilsandi rahvusparki küla. Tegemist on põliskülagaga, kus on loetavad kunagise sumbküla tunnuseks olnud tihe talude muster külakeskuses. Lisaks külale kuuluvad tänase Atla küla administratiivpiiridesse ka Atla mõisa maad, mis pärast 1919. a maareformi jagati uute talude vahel. Asunikutaludest on valdav enamik tänaseks jällegi kadunud – säilinud on vaid kaks kohta mõisamaadele moodustatud alal, kaks külakeskuses ja kolm Elda poolsaarel (kadunud on 17 asunikutalu).

Atla külas on lubatud ajalooliste kohtade taastamine (soovitavalt võimalusel ajaloolistel vundamentidel) külatuumikus, kus uute elukohtade rajamine ei ole lubatud (ala nr 10, vt Joonis 150). Asunikutalude piirkonnas on

lubatud uushoonestus, kui uus koht on olemasolevatest, ajaloolistest ja võimalikest uutest kohtadest vähemalt 100-150 m kaugusel joonisel näidatud ala (ala nr 11) piires. Vahekaugused tulenevad ajaloolisele külastruktuurile iseloomulikust mustrist (eraldi põlisküla ja asunike küla) ning vajadusest selle edasiarendamiseks.

Väljaspool nimetatud alasid piirkonna looduslikkuse säilitamise huvides ei ole soovitatav Atla külas rajada uushoonestust mujal kui ajalooliste elukohtade asukohas, soovitavalt ajaloolistele vundamentidele. Hästi põhjendatud puhkudel (nt juurdepääs, ehitusala loogiline asukoht, topograafilised eripärad) on lubatud ka erandlikud lahendused.

Tabel 20. Atla küla väärtuslikkuse analüüs vastavalt eelnevalt määratletud kriteeriumitele.

Kriteerium	Hinnang
I Unikaalsus, erakordsus	Atla küla on Vilsandi rahvusparki ainuke põlisküla, mis asub peaaegu tervikuna rahvusparki koosseisus. Küla tuumikus on tegemist kolme eristuva sumbküla laadse külastruktuuriga (Allküla, Abagu ja Mäeküla), millele liitub sõdadevahelise vabariigi ajal moodustatud asunikukohad küla idaosas. Viimasest ei ole palju säilinud ja ka küla tuumikus on talude arv pärast II maailmasõda jõuliselt vähenenud. Siiski on rahvusparki kontekstis tegemist erakordse näitega asustusstruktuurist. Tegemist on kõrgeima väärtuse tasemega.
II Ehitiste väärtuslikkus	Atla külas leidub palju väärtuslikke 19. sajandist ja 20. saj I poolest. Kõige vanemad on tõenäoliselt kiviaiad, mis on säilinud suures ulatuses ja väärivad esiletõstmist. Taluõuede hoonestuse planeerimisstruktuur järgib ajaloolisi traditsioone. Säilinud on üks pukktuulik ja mõned vanad kaevud. Tegemist on kõrgeima tasemega.
III Elanike ja omanike hinnang oma küla(osa)le	Atla küla elanikud on sarnaselt teistele küsitletutele mures oma küla säilimise ja järjepidevuse pärast. Vaadatakse murega, et vaatamata suurele arvule külas säilinud taludele (vähemalt Vilsandi rahvusparki kontekstis) toimub ikkagi võsastumine ja metsastumine, mille eredaks näiteks on Saksa-Pärdi pukktuulikut ümbritseva vaate muutumine viimase poolsajandi jooksul. Samuti jääb külas vähemaks püsielanikke, kuid hooajalisi elanikke võib isegi juurde tulla.
IV Kultuurmaastike iseloomustus	Atla külas on ulatuslikult säilinud heina- ja karjamaid külatuumikust idas ja Elda poolsaarel. Tegemist on valdavalt enam kui 100 aasta taguse kõlvikute mustriga, mis tagab maalilised vaated külamaastikule. Tegemist on kõrgeima tasemega.
V Asustusjälgede säilivus	Atla küla on põlisküla, mis on asustatud enne käesolevas uuringus läbi viidud kaardianalüüsis kasutatud vanimaid kaarte. Atla mõis eraldati Karalast 18. saj keskel. Asustusjäljed on säilinud nii 19. ja 20. saj taluhoonestuses kui ka vanemates kiviaedades. Valdavalt on hävinud ajaloolised lautrikohad koos paadi- ja võrgukuuridega, samuti ajaloolised heinaküünid ning üle 50 talukoha. Tulenevalt säilinud talude suurest arvust, üle 30, on tegemist kõrgeima tasemega.

<i>Kriteerium</i>	<i>Hinnang</i>
VI Visuaalne ühtsus, rikkumatus	Atla külas on säilinud palju väärtuslikke vaateid – avarad karja- ja põllumaad külatuumikust idas ning puiskarja- ja heinamaad Elda poolsaarel. Säilinud on suur osa külateid ja mitmed olulised maastikuelemendid nagu üks tuulikute ja kiviaiad, samuti oluline osa vanadest taludest. Mõnes kohas esineb endiste lagendike kinnikasvamist. Uusehitised sulanduvad traditsioonilisega vaadet rikkumata. Erandiks võiks lugeda nõukogudeaegset piirivalve torni Elda poolsaare tipus, kuid see asub kaugel väljaspool traditsioonilist küla. Tegemist on kõrgeima tasemega.

